

Käsumajandusest turumajandusse – Eesti võimalused ja valikud.

Hando-Laur Habicht

Eelmise sajandi 1990. aastate esimesel poolel muutus Eesti majanduses kõik, käsumajandusest sai turumajandus. Pärast iseseisvuse taaskehtestamist polnud lihtne majandust kaasaja nõuetele vastavaks kujundada ning Euroopa ja maailma majandussüsteemi lülituda. 1991. aastal alustasid Balti riigid ühiskonna põhjalikku ümberkorraldamist, viies läbi poliitilisi ja sotsiaalseid reforme ning integreerudes Euroopa ja maailmaturuga. Reformid käivitati üleminekuks käsumajanduslikult süsteemilt turumajandusele.

Üleminek oli raske, kuna see toimus riigis, mille majandus polnud kuigi efektiivne, mida põhjustas viiskümmend aastat Nõukogude okupatsiooni ja sotsialistlikku käsumajandust. Balti riigid pärisid Nõukogude perioodist iganenud tehnoloogia ja juhtimisvõtted. Probleeme majanduses süvendas ka rubla, mis elas kümnendi alguses läbi hüperinflatsiooni (1992. aastal ligikaudu 1000%). Tolleaegsed inimesed mäletavad palgapäevi, kui koju mindi rahapakkidega. Käis pidev valuutaga äritsemine, sest igal järgmisel päeval sai marga või dollari eest rohkem rublasid. Probleeme sai lahendada eeskätt reformide läbi, millest tähtsamad olid: raha- (20.06.92), omandi-, valitsemise-, riigiaparaadi- ja kohtureformid. Enamus reforme viidi läbi aastatel 1990-1994. Eestil, nagu teistel värskelt iseseisvunud riikidel, olid reformide läbiviimist nõustamas ja abistamas paljud lääneriikide eksperdid, kellel paraku puudusid varasemad kogemused sellistest situatsioonidest. Nii mõnigi endine sotsialistlik vabariik valis nende ekspertide pakutud konservatiivsete reformide tee, mis paraku ei osutunud pikas perspektiivis eriti edukateks. Õnneks oli rohkem riike, nagu Eesti, kes otsustasid radikaalsemate reformide kasuks ning hakkasid neid võimalikult kiiresti ellu viima, kuna iga edasilükatud reform oli väga kulukas ja suureks koormaks riigi niigi nõrgale majandusele.

Pärast lahkulöömist Nõukogude Liidust oli endistele liiduvabariikidele väga suureks probleemiks kaubanduspartnerite ja –sidemete puudumine, kuna eelnevalt oli kogu majandus ja tootmine suunatud Nõukogude Liidu siseturule. Eesti pidi otsustama, kas tugevdada majandus- ja kaubandussidemeid kindla ja vähenõudliku idaturuga või pürgida märksa potentsiaalikumale Kesk- ja Lääne-Euroopa turule. Kuni 1991. aastani oli Nõukogude Liit nii peamine ekspordi- kui impordipartner (90%-95%), kuid 1994. aastaks langes Eesti eksport endistesse Nõukogude Liidu vabariikidesse 30%-ni, samas kasvas kolme aastaga (1992-94) Lääne turgude osakaal Eestis 70%-ni. Vaatamata sellele ei leidnud paljud tootmisettevõtted endale rakendust ja sulgesid oma ukse. See tõi kaasa tööpuuduse ja tootmise languse (võrreldes 1991. aastaga langes Eesti tööstustoodangu maht 1992. aastaks 25%), mis omakorda süvendas sotsiaalseid probleeme nagu elanikkonna materiaalne kihistumine, vaesumine jne, millest paljud on veel tänagi aktuaalsed, kuigi majandus on pärast aastaid 1994 -1995 olnud pidevas tõususes (väike tagasilööki oli aastal 1997).

Vahetult pärast iseseisvuse taaskehtestamist toimus äkiline majanduslik langus, mida põhjustas Nõukogude turu ning sealt saadud suhteliselt odava kütuse ja tooraine kaotus. Ümberorienteerumisega Lääne ja Põhjamaade välisurgudele kaasnes hinnatõus, mis vähendas elanikkonna ostujõudu. Samal ajal hakkas kasvama väliskaubanduse maht. Võrreldes 1992. aastaga kasvas Eesti ekspordimaht aastail 1993-94 kolmekordseks, enam kui kolmekordistus ka koguimpordi maht. Väliskaubanduse bilanss oli Eestis positiivne aastail 1991-92, kuid muutus negatiivseks 1993. aastal. Imporditi märksa rohkem, kui eksporditi. Kodumaine tööstus ei võimaldanud ekspordi suurendada ning hädavajaliku kütuse ja tehnika

importimine oli möödapääsmatu. Kuna tehnika ja tehnoloogia Eesti tööstustes pärines enamuses Nõukogude Liidust, siis ei olnud sinne toodang maailmaturul eriti konkurentsivõimeline. Riik seisis silmitsi raske olukorraga: kas eraldada niigi väiksest riigieelarvest (1993 oli see umbes 4,5 miljardit krooni) raha majanduse elavdamiseks või sotsiaalküsimuste lahendamiseks.

Uus majanduskeskkond soosis ja võimaldas eraettevõtluse arengut. Eraettevõtlus sai Eestis alguse just maapiirkondadest, kus pärast riigi iseseisvumist olid kadunud kolhoosid ja maa läks tagasi erakätte (loomulikult jäi osa maad ka riigile). Eraettevõtluse osas oli väga oluline roll omandireformil, mille põhieesmärgid olid: korraldada ümber omandisuhted, tagada vaba ettevõtlus, luua eeldused üleminekuks turumajandusele. Põllumajandust oluliselt mõjutavaks seaduseks oli "Eesti Vabariigi Põllumajandusreformi seadus" (vastu võetud 11. märtsil 1992), mis seadis ülesandeks ühistatud vara tagastamise ja põllumajanduse ülemineku põhiliselt talumajapidamisele ja teistele eraomandusel rajanevatele ettevõtluse vormidele. Maal elas sel ajal ~ 30% Eesti elanikkonnast. Põllumajandus andis tööd alla 9%-le maaelanikest, kes omakorda löid arengueeldused teenindava ja töötleva tööstusega tegelejatele, s.o. ligi 25%-le elanikkonnast. Põllumajandus oli suurim majandussektor, aga ka suurim tööstuse tooraineallikas. Võib öelda, et põllumajandusel oli Eesti majanduse ülesehitamisel tähtis roll, kuna ta hõlmas endas märkimsiväärset osa elanikkonnast. Põllumajandus ei vajanud välismaist toorainet ja toodangut sai edukalt müüa ka siseturul.

Riiklikul tasandil oli väga oluline ka uue maksusüsteemi koostamine ja kasutuselevõtt. Eesti jaoks oli raske valida sobivat maksusüsteemi, kuigi meid olid nõustamas Lääne eksperdid. Võimalike valikute ja võimaluste seast valis Eesti ühe raskeima – käivitada uus maksusüsteem, mille loomise eesotsas oli Mart Laar, kes nüüd tutvustab seda ka teistele riikidele. Uus maksusüsteem käivitus oma algvariandis 1. jaanuarist 1994 ja püsis põhijoontes muutumatuna kuni aastani 2000; kõiki sel perioodil tehtud hulgalisi muudatusi on aga õige vaadelda pigem kui tehnilisi, mitte põhimõttelisi. Üldjoontes on tegu ühetaolise maksusüsteemiga ja see osutus üle ootuste edukas. Pärast nimetatud süsteemi kasutuselevõttu kiirenes Eesti majanduskasv ning vähenema hakkas tööpuudus. Kuna Eestil oli nüüd ühtlane ja kindel maksusüsteem, mis soosis majanduse elavnemist, suurendas see välisriikide usaldust siinses majanduskeskkonnas, tuues kaasa suurema väliskapitali ja –investeeringute sissevoolu. Kokkuvõttes võib öelda, et kõnealune süsteem oli üks peamisi põhjusi, miks meie riik ja majandus on praegusel hetkel nii heal tasemel.

Võib öelda, et Eestil on õnnestunud plaanimajanduselt turumajandusele ümber lülituda suhteliselt lühikese aja jooksul, ehkki seejuures tuli käigu pealt ületada märkimisväärsed raskusi ja lahendada väga keerukaid ülesandeid. Paljuski toimus see tänu edukatele reformidele, mis parandasid Eesti konkurentsivõimet, majanduskliimat ning viisid Eesti rahvusvahelisel tandrill arvestatavaks riigiks (Eesti ühines 1999. aastal WTO-ga ning 1. mail 2004 Euroopa Liidu ja NATO-ga). Väga oluline on olnud ka uue ja eduka maksusüsteemi loomine, mis parandas rahava elatustaset ja vähendas tööpuudust. Kuigi Eesti on ületanud raskused ja probleemid, mis kaasnesid üleminekul käsümajandusest turumajandusse, seisavad meil ees uued probleemid, mis on enamasti seotud rahvastikuga – madal iive ja keskmine eluiga, tööealise elanikkonna väljaränne, oskustööjõu puudus jne. Kuid tehes ka edaspidi õigeid otsuseid, on meil võimalik leevendada või isegi vältida paljusid praeguseid ja tulevaseid raskusi.